

A MOZAIKCSALÁDDAL VALÓ ELÉGEDETTSÉGET MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Mirnicz Zsuzsanna, Terék Zoltán

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet

Email: mirnicz.zsuzsa@gmail.com

Absztrakt

A mozaikcsalád komplex rendszer változatos strukturális és dinamikai jellemzőkkel; ennek következtében a szakirodalomban kihívást jelent az újracházasodott párok közérzetét befolyásoló változók meghatározása is. Vizsgálatunk 225 mozaikcsaládban élő személlyel (legalább 3 éve fennálló mozaikcsaládok tagjaival) készült egy komplex tesztbatteria használatával, amelyet standard mérőeszközök egyes skáláiból, valamint releváns szakirodalmi források felhasználásával alakítottunk ki. Eredményeink szerint a családi elégedettséget szignifikánsan bejósolta egyrészt az a körülmény, hogy a válaszadók jól definiáltak, egyértelműnek érezték-e családi szerepüket; másrészt a nevelt gyermek iránti kapcsolat minősége. A háromféle családtípus (pótanyás, pótapás, összetett) szerint nem volt eltérés a közérzeti mutatókban, az összetett mozaikcsaládok csoportjában azonban a nők nagyobb fokú túlterheltségről számoltak be. A nevelt gyermekek életkori hangsúly szerint szintén nem találtunk szignifikáns különbséget a válaszadók közérzetében. A közös gyermekkel is rendelkező mozaikcsaládok válaszadói családi elégedettsége nem volt magasabb, ezzel szemben életüket stresszesebbnek értékelték, és nevelt gyermekeik iránti viszonyukat távolabbinak ítélték meg. Eredményeinkből arra következtethetünk, hogy a mozaikcsaládok terhei jelentősen összefüggnek az adott rendszer komplexitásával, és elsősorban a nőket, valamint a közös gyermekkel is rendelkező személyeket érintik.

Kulcsszavak: mozaikcsalád ■ családi közérzet ■ családi komplexitás

Abstract

Blended families are complex systems with a variety of structural and psychodynamic characteristics. It is a contemporary challenge in scientific literature to determine the most important factors of psychological adjustment to blended families. We have studied psychosocial variables in a sample of 225 parents and stepparents living in blended families (at least 3 years spent in this context) with a complex test battery, based on items of standard measures and relevant literature. Results have shown that family satisfaction was significantly predicted by subjects' perception of role clarity, as well as the perception of their relationship with stepchildren. There was no differences in well-being of adults from three family types (stepmother, stepfather and complex ones), however female subjects in complex stepfamilies reported more stress. Neither were any differences between families raising stepchildren of different age groups. Well-being of adults in blended families with mutual children was not better in comparison to subjects who

had no mutual children, however, the former group reported more stress and more distance in stepchild relationships. On basis of our results it can be concluded that the burden of living in a blended family can be related to the complexity of the particular family system; also that stress affects primarily women, and subjects with mutual children in this context.

Keywords: Blended family ▪ family satisfaction ▪ family complexity

SAKIRODALMI HÁTTÉR

Mozaikcsaládnak azokat a családokat nevezzük, melyekben egy együtt élő pár (biológiai szülő és pótszülő¹) közösen nevel legalább egy olyan gyermeket, aki valamelyik fél előző kapcsolatából származik. A szakirodalom erre a családformára gyakran használja a *patchwork* család kifejezést is, amely azt szimbolizálja, hogy korábbi családok megszűnése után megmaradt részek összeillesztésével jön létre (Fischer, 2005).

Az USA-ban az elváltak mintegy 80%-a újrَاهázasodik, valamint a sorozatos újrَاهázasodások gyakorisága is egyre nő (National Survey of Family Growth, 2006-2011). Az 1950-es évektől az új házasságkötést döntően válás előzi meg (és nem özvegyiség), ezáltal a mozaikcsaládok jelentős részénél az adott gyermek életében egyszerre van jelen a két biológiai szülő és a pótszülő is (Coleman, Ganong, & Fine, 2000). 2009-ben az USA-ban a gyermekek egynolcada mozaikcsaládban él, és a prognózisok szerint a gyermekek legalább 30%-a tapasztalja meg ezt a családi helyzetet élete során (Ganong, Coleman, & Jamison, 2011; King, Thorsen, & Amato, 2014).

A mozaikcsaládok, bár sok szempontból hasonlítanak a nukleáris családokhoz, mégis különböznek tőlük. A nukleáris család határai egyértelműek, a szülői szerepet a szülők töltik be, és nem kérdéses, hogy ki tartozik a családhoz. Ezzel szemben a mozaikcsalád tagjai nem mindig „állandóak”, sőt egyes családtagok számára eltérőek lehetnek (Krähenbühl, Jellouschek, Kohaus-Jellouschek, & Weber, 2009). A biológiai szülők egyike külön él, de gyermeke számára ő is családtag; ugyanez a gyermek a fizikailag jelen levő pótszülőt akár családon kívülinek érezheti. A hétvégi kapcsolattartásra érkező gyermekek csak rövidebb ideig tartózkodnak a rendszerben, tehát – például a pótszülőjük számára – érzelmi szempontból nem egyértelmű, hogy a családhoz tartoznak-e,

¹ Tanulmányunkban következetesen a „pótszülő” kifejezést használjuk a biológiai szülő új párjának megjelölésére. Ez a terminus más szakirodalmi forrásokban is szerepel (Pl. Krähenbühl és mtsai (2009): Mozaikcsaládok, Budapest: Animula.) A kifejezés használatával nem azt kívánjuk sugallni, hogy a pótszülő a távol élő biológiai szülő helyébe kívánna lépni, hanem éppen azt, hogy csak elláthatja szükség szerint egyes funkcióit, őt magát egészben sohasem pótolhatja (ahogyan a pótkávé sem egyenértékű a valódi kávéval). Más kifejezések használatától azért óvakodunk, mert a „mostoha” kifejezés stigmatizáló, a „nevelőszülő” más kontextust igényel, a köznyelvi „bónusz” szülő pedig tudománytalan.

vagy sem. A nem közös gyermekeket érintő fontos nevelési kérdésekben a vér szerinti szülő és külön élő egykori párja a fő döntéshozó, nem pedig a jelen levő pótszülő. A kapcsolatok szövevényesek, a rendszer nem zárt (Fischer, 2005). A mozaikcsalád és a nukleáris család közti eltérések miatt a mozaikcsaládokat külön családformaként szükséges vizsgálni (King, Thorsen, & Amato, 2014).

A nukleáris családban a partnerek közötti kapcsolat jön létre először, általában van idő a kötelékek megszilárdulására. A család szülői alrendszerébe érkeznek a gyermekek, általában egyesével egymás után, és a pár fokozatosan alakítja ki a saját nevelési stílusát. Ettől eltérően a mozaikcsaládokban a szülő és gyermeke közti kapcsolat időben megelőzi az új partnerrel létrejövő köteléket. Az új partnernek egy kialakult szülő-gyermek alrendszerbe kell integrálódnia, a párkapcsolatnak a gyermekekkel való összecsisolódással egyidőben kell megerősödni. Míg az erős szülő-gyermek kötődés gyenge párkapcsolat mellett egy nukleáris családban patológiás folyamatot jelentene, a mozaikcsaládnál ez a kiinduló helyzet (Papernow, 1998). Az is gyakran előfordul, hogy a két partner a kapcsolat kezdetén nem azonos családi életciklusban tart, és különböznek a tapasztalataik a gyermeknevelés terén is (Papernow, 1998), például az egyik szülő serdülőt hoz magával az együttélésbe, a másik pedig óvodást.

A mozaikcsalád esetében fontos látni, hogy mindig veszteségek talaján jön létre. Válás esetén a válási gyász, az új helyzethez való érzelmi gyász és az új helyzethez való pszichés adaptáció öt évig, vagy ennél tovább is eltarthat (Hetherington, 2003). Az elvált szülők társ hiányában erősebben fordulnak gyermekeik felé, így a mozaikcsaládot alapító felnőtteket az erős szülő-gyermek kötődés akár további kihívás elé állíthatja. A válás feldolgozatlan veszteségei a gyermekekben ellenállást válthatnak ki, és megterhelhetik a gyermekek pótszülő iránti kapcsolatát (Deal, 2014).

Az újránházasodott párok könnyebben bomlanak fel, mint az első házasságok, válási arányuk különböző statisztikák szerint 60%-os (Amato, 2010). A veszteségek feldolgozatlansága, a válás okozta önértékelési sérülések, negatív tapasztalatok, az összecsisolódási időszak hiánya, és a nevelt gyermekek iránti kapcsolat feszültségei egyaránt gátolhatják a mozaikcsalád együtt maradását (Deal, 2014). Idősebb korban kevesebb a potenciális partner, ezért kevésbé jól illeszkedő párok jöhetnek létre, a válás által érintettek pedig egyes hipotézisek szerint pszichés szempontból terheltebbek is (Amato, 2010). A mozaikcsaládok felbomlásának további társadalmi oka, hogy a pótszülői szerep gyengén elismert, normarendszere tisztázatlan, gyenge a szociális támogatottsága (Coleman, Ganong, & Fine, 2000).

A családi elégedettséget befolyásoló tényezők mozaikcsaládban

Számos szakirodalmi forrás ad útmutatást azzal kapcsolatban, hogy milyen feltételei vannak egy mozaikcsalád tartós megmaradásának. A szakirodalom

egyértéket abban, hogy egy mozaikcsaládos felnőtt egyik legfontosabb feladata, hogy pótszülői szerepét megtanulja kompetensen működtetni. A pótszülő-nevelt gyermek viszony dinamikáját pedig számottevően alakítja a nevelt gyermekek életkora (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Hetherington & Elmore, 2003). A kisebb gyermekek általában könnyebben alkalmazkodnak az új környezethez, és elfogadóbbak a pótszülővel is, azonban ennél jóval nehezebb tizenévesek pótszülőjének lenni (Deal, 2014). A serdülők életében kisebb hangsúlyt kapnak a családi tevékenységek, erős az identitáskeresési törekvésük, így a mozaikcsalád egységével szemben prioritást élvez számukra a már felbomlott egykori biológiai család öröksége, szokásrendszere. Amennyiben mozaikcsaládban élnek, hajlamosak – életkoruk okán is – elzárkózni az új családtag(ok)tól, és a családon kívüli, például baráti tevékenységeket preferálni (Deal, 2014).

A szakirodalomban régóta felbukkan az a kérdés is, hogy a közös gyermek születése, ezáltal a mozaikcsaládon belüli kis nukleáris rendszer keletkezése megerősíti-e a mozaikcsaládot. Az eredmények nem egyértelműek. Egyes megközelítések szerint egy ilyen változás további megpróbáltatásokat hoz mind a pár, mind pedig a nevelt gyermekek életében. Az új gyermek születésével a párok a nukleáris családokhoz hasonlóan a legkisebb gyermekre fókuszálnak, és ez a váltás elvonhatja a figyelmet az idősebb gyermekektől. A szakirodalmi források alapján a közös gyermekkel rendelkező mozaikcsaládok tagjai nem elégettebbek, mint a közös gyermekkel nem rendelkezők (Downs, 2004).

A mozaikcsalád tehát meglehetősen komplex rendszer, és komplexitásának mértéke jelentősen befolyásolja a pótszülők integrációjának folyamatát (Brown, 2015; Gold, 2015). A szerepelméletek képviselői szerint ha a felnőttek egyszerre többféle szerepet látnak el (pl. egyszerre szülők és pótszülők) házastárssal) ebből kifáradás, stressz, negatív hangulat származhat. A szülői feladatok komplexitásának mértéke összefüggést mutat a lelki egészséggel (Nelson, Kushlev, & Lyubomirsky, 2014; Pace & Shafer, 2015). A többféle háttérből származó gyermekek napi életének összehangolása annál nehezebb, minél többféle származású gyermek él együtt, tehát elsősorban az összetett mozaikcsaládokban jelent megterhelést. A hagyományos anyai és apai szerepek egy mozaikcsaládban nem tölthetők be, sok-sok próbálkozás útján megvalósuló újragondolásra, újbóli kipróbálásra szorúlnak (Evenson & Simon, 2005; Pace & Shafer, 2015). A mozaikcsaládban betöltött szülői (pótszülői) szerepek tisztázatlansága, és az ellátandó feladatok komplexitása mindezek miatt negatívan befolyásolja az e családban megélt jóllétet és elégedettséget (Evenson & Simon, 2005; Fine & Schwebel, 1991).

Saját vizsgálatunk a mozaikcsaládok tagjainak közérzetét meghatározó tényezőkre irányult. A szakirodalomra építve törekedtünk kiemelni azon hatásokat, amelyek a mozaikcsaládok különböző formáiban a legerősebben alakítják a pótszülők közérzetét.

MÓDSZER

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 225 személy (166 nő, 59 férfi) vett részt, az átlagéletkoruk 41,79 év volt (szórás 6,9). A toborzás elsősorban az Interneten (Facebook fórumokon) történt. Az adatfelvételt a KRE Pszichológiai Intézet BA harmadéves és MA másodéves pszichológia szakos hallgatói végezték előzetesen megadott útmutatás alapján. A részvétel kritériuma az volt, hogy a felnőtt válaszadó minimum három éve éljen olyan mozaikcsaládban (közös háztartásban), ahol legalább egyik félnek van a korábbi házasságából/kapcsolatából származó, vele életvitelszerűen vagy váltott elhelyezés formájában együtt élő, illetve közös felügyelet alapján nála gyakran tartózkodó gyermeke.

A mozaikcsaládos személyek demográfiai adatai az 1. Táblázatban olvashatók. Mint ahogyan a táblázatból is látható, a házasságban élők voltak többségben, de gyakori volt a nem bejegyzett élettársi kapcsolat is. A legtöbben felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. Az iskoláskorú és annál idősebb gyermekek pótszülői a mintában viszonylag kiegyenlített arányban szerepeltek, ugyanakkor kevés volt a kisgyermekes pótszülő.

Családi állapot		
Házasság	Bejegyzett élettársi kapcsolat	Nem bejegyzett élettársi kapcsolat
122 (54%)	8 (4%)	95 (42%)
A kapcsolat fennállásának átlagos ideje		6,4 év (+/-4,2 év)
A vizsgálati személyek végzettsége		
Általános iskola	Középfokú tanulmányok	Felsőfokú tanulmányok
1 (0,4%)	60 (27,2%)	163 (72,4%)
Mozaikcsalád típusa		
Pótanyás	Pótapás	Összetett
35 (15,7%)	110 (49,3%)	78 (36%)
Mozaikcsalád keletkezésének oka		
Válás	Özvegység	
218 (97%)	7 (3%)	
Van-e közös gyermek a mozaikcsaládban?		
Van	Nincs	
113 (50%)	112 (50%)	

A válaszadók legalább részidőben velük együtt élő nevelt gyermekeinek száma					
Kisgyermek	Óvodás	Iskolás	Serdülő	18 év feletti	Nem saját gyermekek száma összesen
1 (0,5%)	10 (4,7%)	79 (37,3%)	62 (29,2%)	60 (28,3%)	212

1. táblázat. A vizsgálat résztvevőinek demográfiai adatai

ELJÁRÁS

A vizsgálatot etikai engedélyhez igazodva folytattuk, az engedélyezést a KRE Pszichológiai Intézet Etikai Bizottsága végezte. Az adatfelvétel időszaka 2017 szeptemberétől 2018 januárjáig zajlott. A válaszadókat személyesen, ismeretségi körön keresztül toborozva kerestük meg, és egy kérdőívsomag kitöltésére kértük őket (Mozaikcsalád Kérdőív), amely a mozaikcsaládok működésére és a családtagok közérzetére vonatkozó kérdésblokkokat tartalmazott. A részvétel anonim és önkéntes volt, a vizsgálati személyek ellenszolgáltatás nélkül vállalták a részvételt, az eredményekre vonatkozóan visszajelzést nem kaptak.

Mérőeszközök

Az általunk összeállított Mozaikcsalád Kérdőív első részében a demográfiai adatok és egyéb háttér adatok felvételére került sor: életkor, nem, végzettség, családi állapot (mindkét partnerre vonatkozóan), egy háztartásban élő családtagok, saját, nevelt és közös gyermekek neme, életkora, a nevelt gyermekekre vonatkozó kapcsolattartási forma.

A mozaikcsaládosok közérzetét két standardizált mérőeszközből merített mutatóval mértük.

1. A kérdőívsomag része volt Olson FACES-IV (OCST) családtesztjének **Családi Elégedettség** skálája (Vargha & Tóth, 2007). A mérőeszköz magyar mintán megfelelő reliabilitás és validitás mutatókkal rendelkezik. A családjuk működésére vonatkozó 10 állítást a vizsgálati személyek 5 fokú Likert típusú skálán értékelték (1=nagyon elégedetlen vagyok; 5=tökéletesen elégedett vagyok). A skála pontszámát a tételekre adott válaszok összegzése adja, a magasabb érték magasabb elégedettséget jelez.
2. Mérőeszközünk részét képezte a **WHO Jólét kérdőív** 5 tételes (WBI-5) rövidített magyar változata (Susánszky, Konkoly Thege, Stauder, & Kopp, 2006), amely a pszichológiai jólét mérésére szolgált. A megfelelő reliabilitással és validitással rendelkező kérdőív tételei 5 fokú Likert-típusú skálán értékelhetők (1=egyáltalán nem jellemző; 5=nagyon jellemző).

A nem standard kérdőívekből képzett indexek a Stepfamily Foundation of Alberta (Kanada) mérőeszközeinek (www.stepfamily.ca) szakszerű fordítása alapján kerültek be a mérőeszközbe, mivel validált módszer a témában nem állt rendelkezésre. A specifikusan mozaikcsaládra fókuszált kérdéseket a Stepfamily Foundation of Alberta Stepfamily Stress Inventory nevű, 140 tételes mérőeszközből merítettük. A mérőeszközt Bill Nodrick kanadai pszichológus dolgozta ki 2014-ben, akivel a kutatás folyamatában felvettük a kapcsolatot és beleegyezését kaptuk a tesztjéből merített egyes kérdéscsoportok használatához. A kérdőív a mozaikcsaládra specifikus stresszhelyzetek jelenlétét, azok hatásait, illetve a pótszülők életében jelen levő erőforrásokat és megküzdési mechanizmusokat méri. Fejlesztése jelenleg is folyamatban van a szerző tájékoztatása szerint, így külföldön sincsenek normái, véglegesnek tekinthető dimenziói. Ennek megfelelően, mi magunk a tételek egy részét vettük át, továbbá statisztikai összetartozásuk alapján képeztünk olyan mutatókat, amelyek azok külföldi besorolásával rokoníthatók.

A párkapcsolat érzelmi fogadtatását és minőségét az alábbi két teszttel mértük:

1. A **Párvkapcsolati elégedettséget** 3 állítás útján mértük, melyeket 5 fokú Likert-típusú skálákon kellett megítélni (1 = egyáltalán nem jellemző; 5 = nagyon jellemző). Példatétel: „Párommal a kapcsolatom szoros és bensőséges.” A skála magasabb értéke magasabb fokú elégedettséget jelez.
2. A **Párvkapcsolati konfliktusok** mérésére 5 tételt használtunk, melyeket szintén 5 fokú Likert-típusú skálán kellett értékelni (1=egyáltalán nem jellemző; 5=nagyon jellemző). Példatétel: „A párom kritizál, becsmérli a véleményem, érzéseim, vagy törekvéseim.” A magasabb érték konfliktusosabb párvkapcsolatra utal.

A nevelt gyermekek iránti viszonyt 2x12 tétel útján mértük, melyekből két mutatót nyertünk.

1. A tételek a nevelt gyermekkel való kapcsolat közelségére, konfliktusosságára, illetve az örömteli közös tevékenységekre kérdeztek rá. Az értékelés szintén 5-fokú Likert típusú skálán történt (1=egyáltalán nem jellemző; 5=nagyon jellemző). Példatétel: „Vannak közös, együtt kialakított szokásaink, rítusaink a nevelt gyermekemmel” és „Sok kedves tulajdonságot találok a nevelt gyermekemben.” A válaszadókat arra kértük, amennyiben több nevelt gyermekük is van, először arra a nevelt gyermekre vonatkozóan válaszoljanak, akivel a legjobb a kapcsolatuk (**A nevelt gyermekek iránti viszony pozitív mutatója**), majd ezt követően arra vonatkozóan, akivel a legkevésbé pozitív a viszonyuk (**A nevelt gyermekek iránti viszony negatív mutatója**).

Az ún. **Szerep tisztasága** index a válaszadó által észlelt, felé irányuló elvárások, igények és kötelességek egyértelműségére utal. Példaként, a skála két tétele: „Családomban mindenki számára egyértelmű, kinek mi a kötelessége.”, vagy „Egymásnak ellentmondó elvárások irányulnak felém a családomban.” A magasabb pontszámok egyértelműbb, kiforrottabb szerepelvárásokat jeleznek.

A **Pótszülői kompetencia** index három tételből állt össze, melyeket szintén 5-fokú Likert skálán kellett megítélnie a válaszadónak. (1=egyáltalán nem jellemző; 5=nagyon jellemző). A tételek a pótszülői szerep sikerességének megítélését fejezték ki. (Példa: „Úgy vélem, jól látom el a teendőimet pótszülőként.”), a magasabb érték erősebb kompetenciaérzést fejez ki.

Az exházastárs iránti viszonyra vonatkozóan két mutatót számoltunk, melyeknek az **Ellenségesség az exházastárs iránti viszonyban** és **Együttműködés az exházastárs iránti viszonyban** nevet adtuk; előbbi 7, utóbbi 3 tétel útján mértük. A válaszokat 5-fokú Likert skálán kellett megadni. Példatételek a két skála közül előbbire: „Amikor kommunikálunk, az általában ellenséges viselkedéssel (pl. egymás sértegetésével) végződik”, utóbbira „Jól tudunk egymással kompromisszumot kötni.”

A **Túlterheltség és stressz** nevű közérzeti mutatót hét tételből képeztük. A tételcsoportba olyan megállapítások tartoztak, amelyek kifejezetten a mozaikcsaláddal kapcsolatos terhek megítélését célozták, például „A családi teendőimnek való megfelelés meghaladja az erőmet.” vagy „Túl kevés időm van a családi feladataim ellátásához.” A válaszadás 5-fokú Likert-típusú skálán történt. (1=egyáltalán nem jellemző; 5=nagyon jellemző), a magasabb érték magasabb stressz szintre utal.

A nem standard eljárásokból merített tételcsoportokból saját indexeket képeztünk, melyek megbízhatóságát reliabilitásvizsgálattal (itemanalízissel) ellenőriztük. A vizsgálatunk keretében releváns indexek megbízhatósági mutatói minden esetben megfelelőek voltak, tájékoztató jelleggel a 2. táblázatban szerepelnek.

Index neve	Tételek száma	Cronbach-alfa
Párkapcsolati elégedettség	3	0,799
Párkapcsolati konfliktusok	5	0,878
Nevelt gyermek - pozitív	12	0,931
Nevet gyermek – negatív	12	0,920
Szerep tisztasága	8	0,802
Pótszülői kompetencia	3	0,907
Ellenségesség az exházastárs iránti viszonyban	7	0,894
Együttműködés az exházastárs iránti viszonyban	3	0,850
Túlterheltség és stressz	7	0,814

2. táblázat. A kérdőívcsomagban nem standard mérőszközők nyomán felhasznált tételcsoportok (indexek) reliabilitásmutatói

Kutatási kérdések és hipotézisek

1. Vizsgálatunk általános feltáró kérdése arra irányult, hogy mely tényezők határozzák meg legerősebben a mozaikcsaládos személyek családi elégedettségét, illetve jóllétét.
2. Elemzéseket végeztünk mintánk egy részénél arra vonatkozóan, hogy póttanyás, pótapás és összetett mozaikcsaládok különböznek-e a mozaikcsaláddal való elégedettségük tekintetében. Pace és Shafer (2015) megállapítása nyomán, miszerint a családi rendszer komplexitása negatív összefüggésben van a felnőttek jóllétével, azt feltételeztük, hogy az összetett mozaikcsaládban a pótszülők jólléte negatívabban alakul, mint a póttanyás vagy pótapás családokban.
3. Deal (2014), valamint Hetherington és Elmore (2003) nyomán feltételeztük, hogy eltérés lehet a mozaikcsaládban nevelkedő gyermekek életkora szerint a pótszülők kompetenciaérzetében és családi elégedettségében. Arra számítottunk, hogy a serdülőkorú nevelt gyermekek pótszülőinek közérzetét találjuk a leginkább negatívnak és terheltnak, mivel a megelőző vizsgálatok szerint ebben az életkorban a legtöbb a konfliktus a pótszülő-nevelt gyermek viszonyban.
4. Hipotézisként megfogalmaztuk azt is, hogy eltérés lehet családi elégedettség, jóllét, valamint stressz szint tekintetében a közös gyermekkel rendelkező és azzal nem rendelkező mozaikcsaládosok között. A szakirodalom álláspontja e kérdésben nem egyértelmű, mi Downs (2004) nyomán arra számítottunk, hogy a közös gyermek jelenléte növeli a család komplexitását, így a közös gyermekkel rendelkező mozaikcsaládok tagjai pszichés szempontból terheltebbek.

EREDMÉNYEK

Leíró statisztika

A közérzeti mutatók közül a WHO jóllét átlagpontszám 19,25 (szórás 4,83) volt, a családi elégedettség skála átlagpontszáma 36,86 (szórás 7,96). A párkapcsolati elégedettség átlagértéke 11,57 (szórás 3,04) volt. A vizsgáltak a mozaikcsaládos életet átlagosan stresszesnek találták (tételenkénti átlag 2,43, szórás 0,81). A pótszülők önmagukat átlagosan kompetensnek értékelték (tételenkénti átlag 3,56, szórás 1,19), és közepesen magas volt a szerep tisztasága index is (tételenkénti átlag 3,90, szórás 0,7). A pótszülők által említett problémák közül enyhe mértékben volt jellemző az exházastárs iránti ellenséges viszony (tételenkénti átlag 2,23, szórás 1,30), a partner exével fennálló ellenséges viszony mutatója is hasonlóan alakult (tételenkénti átlag 2,26, szórás 1,24).

Hipotézisek vizsgálata

1. A mozaikcsaládban tapasztalt családi elégedettség fontosabb meghatározóira vonatkozó kérdésünknel kimeneti, azaz függő változóként az Olsson-teszt **Családi elégedettség** értékét használtuk. Az elemzés magyarázó változóinak sorába számos változót bevettünk, így a nevelt gyermekek iránti viszony kétféle mutatóját, a párkapcsolati elégedettséget, az exházastárs iránti viszonyt, a pótszülői szerep tisztaságát.

Mint a 3. Táblázatból is látható, a felsoroltak közül a **Szerep tisztasága** indexszel látható a legerősebb összefüggés, de kapcsolat figyelhető meg a **Párvkapcsolati elégedettséggel** és a **Nevelt gyermekek iránti viszony pozitív** mutatójával is. A három változó együttesen a variancia körülbelül 60 százalékát magyarázza, tehát valószínűsíthető, hogy jelentősen alakíthatják a pótszülők családi közérzetét. A többi említett változó esetében ilyen összefüggés nem mutatkozott, amiből arra következtethetünk, hogy nincs számottevő szerepük a családi elégedettség alakulása szempontjából.

Modell száma	R-négyzet érték	A modellbe bekerült változók
1	0,432	Pótszülői szerep tisztasága
2	0,562	Pótszülői szerep tisztasága, párvkapcsolati elégedettség
3	0,604	Pótszülői szerep tisztasága, párvkapcsolati elégedettség, nevelt gyermekek iránti pozitív viszony

3. táblázat. A lépésenkénti regresszió elemzés eredménye a családi elégedettség változóra vonatkozóan

Miután mintánk legnagyobb alcsoportja az összetett mozaikcsaládokban élő nőkből állt (56 fő), rájuk nézve külön is megvizsgáltuk a fenti összefüggést. E csoportnál a **Szerep tisztaságára** vonatkozó mutató rendkívül erősen jelezte előre családi elégedettséget. A többi csoportnál (összetett mozaikcsaládban élő pótapák, pótanys és pótapás családok) a mintaelemszám nem engedte meg, hogy hasonló elemzést végezzünk.

Modell száma	R-négyzet érték	A modellbe bekerült változók
1	0,856	Pótszülői szerep tisztasága

4. táblázat. A lépésenkénti regresszió elemzés eredménye a családi elégedettség változóra vonatkozóan (összetett mozaikcsaládban élő pótanys)

Megállapítható az is, hogy az általános közérzetet, amelyet a WHO Jóllét skálával mértünk, a mozaikcsaládos élet kevés faktorja befolyásolja számottevően. A

teljes mintát nézve, ezek közül ismét a **Szerep tisztasága** és a **Párkapcsolati elégedettség** emelkedik ki.

Modell száma	R-négyzet érték	A modellbe bekerült változók
1	0,207	Párkapcsolati elégedettség
2	0,252	Párkapcsolati elégedettség, pótszülői szerep tisztasága

5. táblázat. A lépésenkénti regresszió elemzés eredménye az egyéni jóllét változóra vonatkozóan

2. A következőkben megvizsgáltuk, hogy van-e eltérés a pótyanyás, pótapás, illetve összetett mozaikcsaládok esetében a jóllét, párkapcsolati, családi elégedettség, illetve a túlterheltség és stressz megélése tekintetében. Annak érdekében, hogy megközelítőleg egyenlő csoportok adatait tudjuk elemezni, csökkentettük a pótapás csoport létszámát, így az elemzéseket összesen 191 válaszadóra vonatkozóan végeztük el, ezen belül 78 összetett mozaikcsaládra, 90 pótapás és 35 pótyanyás családra vonatkozóan.

A vizsgált mutatók egyikénél sem született szignifikáns eltérés. A számítások statisztikai mutatói a jóllét változó esetében $F(2; 200) = 1,755$ ($p = 0,1756$), a párkapcsolati elégedettség esetében $F(2; 200) = 0,212$ ($p = 0,8090$), a családi elégedettségnél $W(2; 91,1) = 0,331$ ($p = 0,7189$), a túlterheltség és stressz mutatónál pedig $F(2; 200) = 1,090$ ($p = 0,3382$). Megállapítható tehát, hogy a mozaikcsalád típusa nem határozza meg szignifikánsan a családi elégedettséget.

Amikor tovább bontottuk az összetett mozaikcsaládok mintáját, és külön a férfi és nő pótszülők csoportjára vonatkozóan hasonlítottuk össze a közérzeti változókat, szignifikáns eltérést mértünk a férfi és női pótszülők túlterheltség és stressz, valamint jóllét szintje között ($t(147) = -3,373$ ($p = 0,0010$)* és $d(131,6) = 2,446$ ($p = 0,0157$)*). Megállapítható tehát, hogy összetett mozaikcsaládoknál a női pótszülők terheltebbek, étellel való elégedettségük pedig alacsonyabb. Külön pótyanyás és pótapás mozaikcsaládokra vonatkozóan nem tudunk nemi bontást végezni a két nemhez tartozó válaszadók jelentősen eltérő száma miatt.

	Étellel való elégedettség		Túlterheltség és stressz	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Férfi	20,28	4,040	15,26	5,148
Nő	18,42	5,100	18,39	5,606

6. táblázat. A férfi és női pótszülők közérzeti mutatóinak átlaga és szórása

3. A következőkben megvizsgáltuk, hogy van-e eltérés a különböző életkorú nevelt gyermekekről gondoskodó pótszülők családi és párkapcsolati közérzete, jólléte, valamint stressz szintje között. Kérdésfelvetésünk kiterjedt a nevelt gyermekek iránti kapcsolat minőségének és a pótszülő által megélt kompetenciaérzetnek az összehasonlítására ezeknél az életkori csoportoknál.

A vizsgálati személyeket aszerint soroltuk be, hogy a családban, amelyben élnek, döntően milyen életkorú nevelt gyermekekkel kerültek kapcsolatba. Azon családoknál, ahol 3 vagy több gyermek is volt, válaszadóinkat abba a csoportba helyeztük, amelybe életkora szerint a legtöbb nevelt gyermek tartozott. Amennyiben a válaszadónak azonos számú nevelt gyermeke tartozott két különböző életkori csoportba, a fiatalabb gyermek életkora szerint csoportba soroltuk be őket (mivel egy fiatalabb gyermek mellett általában több pótszülői gondozói feladat merülhet fel).

Az eredmények szerint a pótszülők családi és párkapcsolati közérzete, jólléte, illetve stressz szintje nem tér el a nevelt gyermekek életkora szerint besorolt csoportokban. A statisztikai számítások mutatói családi elégedettség kapcsán $F(3; 128) = 1,957$ ($p = 0,1238$), párkapcsolati elégedettségnél: $F(3; 128) = 1,560$ ($p = 0,2023$), a stressz szintre vonatkozóan a $F(3; 128) = 0,109$ ($p = 0,9548$), a jóllétre vonatkozóan pedig $W(3; 31,0) = 0,051$ ($p = 0,9844$). Nem volt eltérés a pótszülői kompetencia mutatójánál $F(3; 111) = 0,514$ ($p = 0,6733$), illetve a nevelt gyermekek iránti viszony minőségénél sem ($F(3; 117) = 1,191$ ($p = 0,3162$)). Azonos számításokat elvégeztük a három legfontosabb mozaikcsalád típusra vonatkozóan külön-külön is (pótanyás, pótapás és összetett mozaikcsaládok), de így sem találtunk szignifikáns eltérést.

Végül, megvizsgáltuk a családi és párkapcsolati elégedettséget, a személyes jóllét és a stressz mutatóját aszerint, hogy a mozaikcsaládos párnak volt-e közös gyermeke. Az eredmények szerint a közös gyermekkel rendelkezők és nem rendelkezők családi és párkapcsolati közérzete nem tért el szignifikánsan ($t(223) = 1,040$, $p = 0,2996$, $C(0,95) = (-0,150; 1,438)$) és személyes jóllétük tekintetében sem mutatkozott különbség ($t(223) = 0,700$ ($p = 0,4849$)). Eltérés csak a stressz indexnél volt megfigyelhető, ($t(223) = -2,115$ ($p = 0,0355$)*), tehát azon pótszülők, akiknek jelenlegi partnerükkel volt közös gyermekük, túlterheltebbnek és stresszesebbnek élték meg az életüket, mint a közös gyermekkel nem rendelkezők (5. táblázat). Mindemellett, e csoport tagjainak kevésbé pozitív volt a nevelt gyermekek iránti viszonya ($t(142) = 2,664$ ($p = 0,0086$))*).

		Túlterheltség és stressz		Nevelt gyermek iránti pozitív viszony	
Van-e közös gyermek	Esetek	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
nincs	113	16,25	6,12	45,81	4,616
van	112	17,87	5,32	40,61	5,048

7. táblázat. Közös gyermekkel rendelkező és nem rendelkező mozaikcsaládok közötti eltérés a közérzeti és kapcsolati mutatók szempontjából

DISZKUSSZIÓ

Kutatásunk a mozaikcsaládokban élő személyek közérzeti mutatóit befolyásoló fontosabb tényezőkre irányult. A válaszadók családi elégedettségét adataink tükrében a legerősebben az befolyásolta, sikerült-e mozaikcsaládjukon belül egyértelmű, bejáródott szerepet betölteniük, amelyben kompetensnek érezték magukat. A mozaikcsaládokra vonatkozó szakirodalom kiemeli a rendszer komplexitásának és változékonyságának problémáját (Ganong & Coleman, 2004). A pótszülők több, egymással nehezen egyeztethető, vagy egymásnak ellentmondó szerepben vannak, különösen abban az esetben, ha összetett családról van szó, vagy közös gyermek is született. A mozaikcsalád határai és szerepei mindemellett, különösen kezdetben, általában nem világosan definiáltak (Krähenbühl et al., 2009). A pótszülőknek a mozaikcsaládba való szocializálódásuk során saját szokásaikat és értékeiket a másik részcsalád családtörténetével, értékeivel, normáival kell egyeztetniük (Fischer, 2015). A nem egyértelmű társadalmi minta, a mozaikcsalád jogi meghatározatlansága miatt gyakran irányulnak a pótszülők felé ellentmondásos elvárások házastársuk, saját és nevelt gyermekeik, vagy akár az exházastársak irányából. A pótszülői szerep mindemellett azért is labilis, mert a párkapcsolaton keresztül keletkezik, és a párkapcsolattal együtt akár meg is szűnhet. Amíg egy pótszülő nem küzdi ki a saját egyértelmű, hasznosan betölthető szerepét, vélhetően folyamatos alkalmazkodási nyomásnak, distressznek van kitéve. Mintánk pótszülői már legalább három éve éltek mozaikcsaládban, de ezzel együtt is jelentősnek élték meg közérzetük szempontjából azt a körülményt, hogy sikerült-e számukra egyértelmű és működtethető szerepbe kerülniük.

A család struktúrája (pótanyás, pótapás, összetett) a pótszülők családi közérzete szempontjából kevésbé számít. Ugyanakkor, a szakirodalom korábbi megállapításaival összhangban azt tapasztaltuk, hogy a női pótszülők (pótanyák) az összetett mozaikcsaládokban több stresszt és túlterheltséget tapasztaltak, mint a pótapák. A pótanyai szerepet valamelyest irányítják a női szerepre vonatkozó kulturális elvárások (Ganong & Coleman, 2004), például az a rejtetten anyai szerephez társított igény, hogy törődjenek nevelt gyermekeik érzelmi jóllétével.

A pótanyák ezáltal felelősnek érezhetik magukat a családi kapcsolatok minőségéért. Olyan „anyaszerű” szerepre törekedhetnek, amelyben a biológiai anyát is tiszteletben tartva igazodnak a korábbi család – félig ismeretlen – hagyományaihoz; ugyanakkor kapcsolatot kezdeményeznek és szükség szerint nevelnek is. A vizsgálati adatok (összefoglalja Ganong & Coleman, 2004) tanulságai szerint bár a pótanyákra nehezedő elvárás valóban megkívánná, hogy gondoskodóan viselkedjenek, ezt azonban a gyakorlatban nagy nehézségek árán tudják megvalósítani például mások beavatkozása, vagy nevelt gyermekeik ellenállása miatt. Nevelt gyermekeikkel való kapcsolatteremtési törekvéseik ütközhetnek azzal is, hogy a gondoskodásuk közben néha elkerülhetetlen a fegyelmezés.

A nevelt gyermekek életkori hangsúlya önmagában, a mozaikcsalád típustól és a pótszülő nemétől függetlenül, nem befolyásolta a pótszülők közérzeti mutatóit. Bár több korábbi vizsgálati adat is arra utal, hogy serdülőkorú nevelt gyermekek pótszülőjének lenni a legnehezebb (Bray & Harvey, 1995; Fine & Kurdek, 1992; Isaacs, 2002), saját eredményeink ezt nem igazolták. Valószínűbb, hogy – ahogyan ezt több szakirodalmi forrás is megjegyzi – a mozaikcsaládok nagyon eltérőek; és a pótszülők által felvett alkalmazkodási módok is sokban különböznek (Kison, 2011). A pótszülők eltérő készségekkel bírnak abban a vonatkozásban is, hogy közülük egyesek kisgyermekkel, míg mások éppen serdülőkkel tudnak a legjobban bánni. Bár a nevelt gyermekek iránti kapcsolat minőségének saját vizsgálatunk és a szakirodalom szerint is szerepe van a pótszülő családi közérzete szempontjából (Pasley, Dollahite, & Ihinger-Tallman, 1993), e vonatkozásban a gyermek személyisége, múltja, távol élő és jelen levő biológiai szülő iránti viszonya és más fontos változók sokkal jelentősebb faktorok lehetnek, mint az életkor. Összességében, saját vizsgálatunkban nem született empirikus bizonyíték annak, hogy - más életkorokhoz képest - pótszülőként különösen nehéz volna átvészelni a nevelt gyermekek kamaszéveit.

Látszólag meglepő, a szakirodalom megállapításaival mégis összhangban álló eredmény, hogy mintánk pótanyái és pótapái nem voltak elégedettebbek családi életükkel és párkapcsolatukkal abban az esetben, ha a családban élt közös gyermek. Ez arra utal, hogy a mozaikcsaládban élők közérzetének egy közös gyermek nem feltétlenül védő faktorja. Ezzel szemben, a pótszülők túlterheltség és stressz szintje magasabb volt azoknál, akik közös gyermekkel rendelkeztek, nevelt gyermekeik iránti viszonyuk pedig valamivel kevésbé volt pozitív. Downs (2004) szerint a közös gyermekes mozaikcsaládokat a magas elkötelezettség mellett is családjuk működésével való elégedetlenkedés jellemezheti, társas támogatottságuk pedig gyengébb a közös gyermekkel nem rendelkezőkhöz képest. A közös gyermek születése a mozaikcsalád komplex rendszerét még tovább bonyolíthatja, különösen akkor, ha a közös gyermek a családi szerepviszonyok stabilizálódása előtt érkezik (Downs, 2004). A kis számú kutatási adat (összefoglalja Deal, 2014) következetesen azt mutatja, hogy a mozaikcsaládba születő közös gyermekvédelmet jelenthet a házasság felbomlásával szemben, ugyanak-

kor – akárcsak biológiai családokban – az újabb gyermek születésével a házassággal való elégedettség csökkenése következik be. A korábbi házasságból származó gyermekek a féltestvér megjelenése kapcsán a szülői lojalitás kérdését feszegethetik, a pótszülő pedig a konfliktusos és ambivalens pótszülői szerepből visszahúzódhat a jóval egyszerűbb, egyértelműbb biológiai szülőiségbe; ezáltal nevelt gyermeke iránti kapcsolata is lazulhat. Mindezek nyomán alapos okkal mondható el, hogy egy olyan komplex rendszerben, mint a mozaikcsalád, nehéz kiszámítani, hogy a közös gyermek új esély lesz, vagy inkább kockázat (Gold, 2015).

Vizsgálatunk, amellett, hogy a mozaikcsaládok első nagyobb pszichológiai kutatása Magyarországon, több módszertani limitációval jellemezhető. Az általunk alkalmazott kérdőívek egy része, a megfelelő reliabilitásmutatók ellenére sem tekinthető standard módszernek. Mintánk, amellett, hogy tartalmazza a mozaikcsaládok fő típusait, és a 3 éves együttélési kritérium miatt már relatíve stabil kapcsolatban élő válaszadókat foglal magába, elsősorban pótapás és összetett mozaikcsaládokból állt; így következtetéseink főként egy ilyen populációra általánosíthatók. A póttanyás családok alacsonyabb aránya miatt a statisztikai eljárások korlátaival szembesültünk, egyes számításokat nem minden családtípusnál tudtunk megfelelően elvégezni. Szükség lett volna továbbá annak pontosabb differenciálására is, hogy a pótszülők és a nevelt gyermekek – túl azon, hogy legalább részidőben együtt élnek – heti, havi rendszerességgel hány napot töltenek együtt, egy háztartásban; ilyformán az egyes családformák pontosabb működési mintáit lehetett volna megragadni. Ezzel együtt, vizsgálatunk informatív volt, a szakirodalmi forrásokkal való koherencia miatt, és a jelen adatok egy nagyobb és célzottabb mintán való ellenőrzése is ígéretesnek tűnik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amato, P. R. (2010). Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family* 72, 650-666.
- Bray, J. H., & Harvey, D. M. (1995). Adolescents in stepfamilies: Developmental family interventions. *Psychotherapy* 32, 122-130.
- Coleman, M., Ganong, L., & Fine, M. (2000). Reinvestigating remarriage: Another decade of progress. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1288-1307.
- Deal, R. L. (2014). *The Smart Stepfamily: Seven Steps to a Healthy Family*, Ada, MI: Bethany House Publishers.
- Downs, K. J. M., (2004). Family Commitment, Role Perceptions, Social Support, and Mutual Children in Remarriage. *Journal of Divorce and Remarriage*, 40(1-2), 35-53.
- Evenson, R. J., & Simon, R. W. (2005). Clarifying the relationship between parenthood and depression. *Journal of health and Social Behavior*, 46 (4), 341-358.

- Fine, M. A., & Kurdek L. A. (1992). The adjustment of adolescents in stepfather and stepmother families. *Journal of Marriage and the Family*, 54(11), 725 – 787.
- Fine, M. A., & Schwebel, A. I. (1991). Stepparent stress: A cognitive perspective. *Journal of Divorce and Remarriage*, 17, 1–15.
- Fischer, E. (2005). Modern mostohák: A páromnak gyereke van. Budapest: Saxum.
- Ganong, L. H., & Coleman, M. (2004). *Stepfamily Relationships: Development, Dynamics, and Intervention*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Ganong, L. H., Coleman, M., & Jamison, T. (2011). Patterns of stepchild-stepparent relationship development. *Journal of Marriage and Family*, 73, 396–413.
- Gold, J. M. (2015). Mutual Child Stepfamilies. In J. M. Gold (Ed.). *Stepping In, Stepping Out: Creating Stepfamily Rhythm* (pp. 75–87). ebook, [https://books.google.hu/books?id=o6QtCwAAQBAJ-&pg=PA124&lpg=PA124&dq=Gold,+J.+M.+\(2015\).+Mutual+Child+Stepfamilies.&source=bl&ots=Ddu7r46wOY&sig=ACfU3U1HiiA8NF-mE9D0TpVQeQMO3ZgqYg&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKewi2-5PdxvDhAhUOuIsKHfkeCGAQ6AEwCXoECACQAQ#v=onepage&q=Gold%2C%20J.%20M.%20\(2015\).%20Mutual%20Child%20Stepfamilies.&f=false](https://books.google.hu/books?id=o6QtCwAAQBAJ-&pg=PA124&lpg=PA124&dq=Gold,+J.+M.+(2015).+Mutual+Child+Stepfamilies.&source=bl&ots=Ddu7r46wOY&sig=ACfU3U1HiiA8NF-mE9D0TpVQeQMO3ZgqYg&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKewi2-5PdxvDhAhUOuIsKHfkeCGAQ6AEwCXoECACQAQ#v=onepage&q=Gold%2C%20J.%20M.%20(2015).%20Mutual%20Child%20Stepfamilies.&f=false). Letöltés dátuma: 2019. 04. 27.
- Hetherington, E. M. (2003). Intimate pathways: Changing patterns in close personal relationships across time. *Family Relations*, 52, 318–331.
- Hetherington, E. M., & Elmore, A. M. (2003). Risk and resilience in children coping with their parents' divorce and remarriage. In S. S. Luthar (Ed.). *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities* (pp. 182–212). New York: Cambridge University Press, 2013.
- Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. M. (1999). Stepfamilies. In M. E. Lamb (Ed.). *Parenting and child development in "nontraditional" families*, (pp. 137–159). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Isaacs, A. R. (2002). Annotation: Children's adjustment to their divorced parents' new relationships. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 38, 329 – 331.
- King, V., Thorsen M. L., & Amato, P. R., (2014). Factors associated with positive relationships between stepfathers and adolescent stepchildren. *Social Science Research* 47, 16–29.
- Kison, S. (2011). Biological parents in stepfamily relationship formation and emerging adult stepchildren's adjustment, disszertáció, *University of Central Florida Orlando*.
- Letöltve:
http://etd.fcla.edu/CF/CFH0003865/Kison_Saarah_D_201105_BS.pdf, Letöltés dátuma: 2018.08.27.
- Krähenbühl, V., Jellouschek H., Kohaus-Jellouschek, H., & Weber, R. (2009). *Mozaikcsaládok*. Budapest: Animula.
- Center for Disease Control: National Survey of Family Growth, 2006–2011 cycles., <https://www.cdc.gov/nchs/nsfg/index.htm>. Letöltés dátuma: 2018.08.26.
- Nelson, S. K., Kushlev, K., & Lyubomirsky, S. (2014). The pains and pleasures of parenting: When, why, and how is parenthood associated with more or less well-being? *Psychological Bulletin*, 140, 846.
- Pace, G. T., & Shafer, K. (2015). Parenting and depression differences across parental roles. *Journal of Family Issues*, 36, 1001–1021.
- Papernow, P. L. (1998). *Becoming a stepfamily: Patterns of development in remarried families*. Hillsdale, NJ: Analytic Press.

- Pasley, K., Dollahite D. C., & Ihinger-Tallman, M. (1993). Bridging the Gap: Clinical Applications of Research Findings on the Spouse and Stepparent Roles in Remarriage. *Family Relations*, 42, 315-322
- Stewart, S. D. (2005). How the Birth of a Child Affects Involvement With Stepchildren. *Journal of Marriage and Family*, 67, 461-473.
- Susánszky E., Konkoly Thege B., Stauder, A., & Kopp M. (2006). A WHO Jól-lét Kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 3, 247-255.
- Vargha A., & Tóth M. (2007). Az Olson-féle családteszt magyar adaptációja. In Bagdy, E., Mirnics, Zs., Vargha, A. (Szerk.). *Egyén, pár, család* (pp. 288-309). Budapest: Animula.